

Милош Мељанац

ПРИЛЕПСКИ КОНТРАСТИ

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2014.

СВА ПРАВА ЗАДРЖАВА АУТОР. Ниједан део књиге не сме се ре-
продуковати, фотокопирати или преносити у било којој форми: елек-
тронски, фотографски или на други начин, без претходне писмене
сагласности аутора.

МИЛОШ МЕЉАНАЦ

ПРИЛЕПСКИ КОНТРАСТИ

ДИСКРИМИНАЦИЈА НА „ОНОМ СВЕТУ“

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

УЗОРНИМ СРПСКИМ СЕЉАЦИМА,
НЕУСТРАШИВИМ РАТНИЦИМА,
ОСЛОБОДИОЦИМА

УВОД

Средином 2014. обележава се 100 година од почетка Првог светског рата. За Краљевину Србију овај Велики рат је избио у најнезгоднијем тренутку, пошто се агресија Аустроугарске царевине, а потом и Немачке империје и њене савезнице Бугарске, надовезала на огромна ратна страдања у балканским ратовима од којих се српски народ и држава нису опоравили, нити су стигли да врате позамашне ратне кредите. Освајачким плановима великих империја, а не својом вољом, српски народ је био увучен у додатни, крвави, четворогодишњи пир који ће проузроковати катастрофалне војне и цивилне губитке како у Србији, тако и ван матичне државе, као и свеукупно материјално разарање земље.

Пажњу читалаца превасходно бисмо задржали на Првом балканском рату у којем су удружене хришћанске православне државе окончале вишевековни период владавине Османског царства и који се може сматрати преломним догађајем за друштвено-економски напредак балканских народа. При томе треба истаћи чињеницу да је српска војска најзначајније битке у Првом балканском рату водила на простору данашње Републике Македоније. Крупне војне операције пратили су огромни људски губици, а број страдалих у српској армији рапидно се увећао у Другом балканском рату у жестоком окршају са Бугарима на Брегалници. Затим су ратним губицима и повлачењем преко Албаније окрњену српску војску чекале напорне, двогодишње углавном рововске борбе на Солунском фронту. Поврх свега, као неминовна последица ратних дејстава јавиле су се епидемије заразних

болести које су косиле уморне, исцрпљене војнике жељне повратка својим домовима.

У жижи интересовања овог рада, како сам наслов упућује, прво су ратни догађаји у Македонији, конкретније у околини Прилепа у периоду од 1912. до 1918, а затим судбина гробаља и спомен-обележја која су подигнута палим српским ратницима. Хронолошким редоследом по посебним поглављима описале се прво атмосфера у ослобођеном граду, па међуратни период подизања најимпресивнијег споменика на Баркарном Гумну и спомен-цркве у Прилепу, потом време фашизма у коме су рушена и скрнављена српска спомен-обележја, потом послератно раздобље перфидне опструкције њиховог обнављања који континуирано траје и у осамостаљеној Републици Македонији. Ради бољег разумевања турбулентних друштвенополитичких дешавања у протеклом веку на простору Прилепа, па и шире, приличан део текста биће посвећен међуратним далматинским колонистима смештеним на пелагонијске мочварне утрине и пустаре. Праћење трновитог, животног пута насељеника на овом простору прелама се кроз културу сећања на пале ратнике свих нација у оба светска рата.

Најобимнији и свакако тематско-садржински најупечатљивији део штива обухватиће преглед актуелног стања и других гробаља и војних меморијала у Прилепу – првенствено германског, са основном намером да се упореди са стањем у којем почивају преостали посмртни остаци српских војника. На основу презентованих контраста о затеченом стању прилепских војних меморијала на једној страни и костурнице српских војника на другој, сваки читалац биће у прилици да сам извуче закључак о (не)постојању дискриминације на „оном свету“. Поред доминантних „прилепских контраста“ у раду ће на више места бити речи и о сличној судбини спомен-капеле палим српским војницима у Удову код Валандова. На конкретним, упечатљивим примерима односа власти и месног становништва према похрањеним српским борцима у спомен-црквама и капелама на подручју

Македоније на светлост дана, поред осталог, појавиће се по-
губне, деструктивне последице међуцрквеног спора.

С обзиром на евидентан вишедеценијски неравноправан
третман како живих тако и мртвих Срба на подручју Маке-
доније, оправдано је постављено питање креирања „антисрп-
ског рефлекса“ који неизбежно прати комбинација прећут-
кивања, замагљивања и прилагођавања историјских чиње-
ница дневнополитичким потребама световне и духовне
власти. Наравно да се исходиште за такав приступ може
наћи у политици југословенских међуратних власти нарочито
у делу решавања националног питања која није била идеална
према свим народима и етничким заједницама.

Имајући у виду да су споменици битан сегмент и сведок
прошлости, незаобилазан је и осврт на историјат односа над-
лежних југословенских власти а потом државних органа Ре-
публике Србије према посетама и одржавању спомен-
обележја, војних меморијала, гробаља, костурница и капела
где почивају српски војници, са конкретним позитивним и
негативним примерима, као и култури сећања на јуначке
претке и (не)бриге о њима наших данашњих генерација. У
завршном делу штива биће више речи о наговештају по-
бољшања политичких односа између српских и македонских
власти које би по инерцији подстакле и активности на
превазилажењу међуцрквеног спора и колико-толико пра-
тиле традиционалну блискост и разумевање између српског
и македонског народа.

При писању текста коришћена је архивска грађа, писани
радови како еминентних научника и истраживача тако и
оних са национално и идеолошко пристрасним ставовима,
затим документација и фотографије у власништву далматин-
ских колонијстичких потомака и делови видео-интервјуа са
више лица који су припремани за документарни филм „При-
лепски контрасти“. Идеја о писању књиге је заправо потекла
из чињенице да у шездесетак минута филмског записа није
могла да стане сва грађа коју је аутор прикупио и намеравао
да презентује јавности како би из више углова посматрања

представио прилепски контраст према похрањеним српским ратницима. С тим у вези, посебна важност придата је како филмским тако и тонским усменим сведочењима потомака међуратних далматинских колониста из Прилепског поља која су уткана у књигу јер представљају важан извор структуре сећања на неке недовољно обрађене теме из наше бурне прошлости.

I. ОСЛОБОДИЛАЧКО-ОКУПАТОРСКА НЕЈЕДНАЧИНА ИЗ 1912.

1. Српска војска ослобођа Прилеп

Историчари и војни аналитичари Кумановској бици из октобра 1912. придају пресудан значај за коначан исход Првог балканског рата.¹ После дводневних жестоких борби српска војска је изненадила европску јавност пошто је на Зебрњаку поразила турску армију и тиме наговестила крај османске владавине над балканским народима. Затечени су били и скопски муслимани, јер су хоће са верницима на железничкој станици очекивали „српске заробљенике“, а из Куманова је пристигао воз из којег су излазили турски дезертери и рањеници.² Претходно је командант турске Вардарске армије Зеки-паша узмицање српске војске на Сртеници окарактерисао као своју победу, па је обавестио власти у Скопљу, Солуну и Цариграду да је разбио непријатељску војску и да је гони ка Врању. На основу те информације турска влада у званичном коминикеу и турска штампа у ванредном издању објавили су радосну вест о победи над српском армијом.³ Ипак, остаје утисак да Врховна команда српске

---

¹ Борислав Ратковић и Митар Ђуришић, *Знамениите бијке и бојеви српске и црнојорске војске*, књига III, ИП „Православна реч“ Нови Сад и „Војно-издавачки завод Београд, 1998, 367.

² Владан Ж. Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2011, 53.

³ Борислав Ратковић, *Знамениите бијке и бојеви српске и црнојорске војске*, књига IV, ИП „Православна реч“ Нови Сад и „Војно-издавачки завод“ Београд, 1998, 304.

војске није била свесна величине сјајне победе, јер је очекивала пресудну битку са Турцима на Овчем пољу, па је пропустила прилику да што пре покрене осокољене трупе у акцију гоњења и разоружавања деморалисаног противника који је у нереду и паници одступао ка југу и потом се прегруписао. Наведени пропуст имаће за последицу нова ратна искушења за српску војску на македонском простору која ће се одиграти у још неколико тешких битака.

У даљем опрезном наступању главнине снага преко Велеса ка Пелагонији, на планини Бабуни српска војска суочиће се са још једним војним изазовом. Наиме, користећи природно јаке линије одбране, две дивизије турске војске су се утврдиле на гребену планине Бабуне⁴ на потезу Плетвар – Козјак – село Крстец – караула Присад – планина Мукос. Највећа концентрација турских снага била је на превоју Присад. Ту је заправо решавано питање ослобађања Прилепа, јер се према начелима одбране насељено место брани утврђивањем и одбраном географски доминирајућих положаја испред насеља. Беспутне планинске падине проузроковале су да главни терет битке изнесе српска пешадија, без веће подршке артиљерије и без садејства са коњицом.⁵ Највећи морални подстрек својим пешадинцима официри српске армије упућивали су речима: „Напред браћо, ено куле Краљевића Марка“.⁶ Наведена војничка заповест која садржи снажну национално-емоционалну поруку о најопеванијем српском средњовековном витезу Марку Краљевићу била је снажан импулс српским борцима да се, упркос томе што су изложени непријатељској митраљеској и пушчаној ватри и временским неприликама, незадрживо преко стрмог, каменитог, снегом и ледом покривеног, клизавог терена пењу, пузе и уз помоћ пушки и бомби крче пут ка врховима Бабуне и такмиче се међу собом ко ће први угледати Марковград. Током

---

⁴ Исто, 20.

⁵ Исто, 28.

⁶ Анри Барби „Српске победе“ - Први балкански рат, превод дела *Les victories Serbes*, умножено писањом машином 2001, 105-106.

ове ратне операције новембарске временске непогоде са ниском температуром проузроковале су више случајева смрзавања војника, а и товарни коњи су често падали под теретом и клизали се низ камењар⁷. Избијањем на врхове Бабуне војници би остварили бар делић дечачких снова када су од старијих генерација на прелима уз гусле слушали народне, епске песме и предања о праведности и јунаштву легендарног Краљевића Марка.

Знатну помоћ српској војсци пружили су четничке војводе и околни македонски добровољци који су и у условима смањене видљивости добро познавали планинске стазе и богазе и давали корисне информације о распореду и кретању противничке стране. Поред обавештајно-извиђачких акција четници су активно учествовали у борбама, те је, примера ради, војвода Трбић командовао четом од око 60 македонских добровољаца⁸, а знатан број је био и под вођством капетана Војина Поповића – чувеног војводе Вука. Четнички одреди су за одређене акције мобилисали и околне сељане, као што је био случај у нападу на Мукос.⁹ После тродневних борби праћених повременим олујним кишима и снежним бурама, Турци су присиљени на повлачење, па 5. новембра 1912. не само да напуштају положаје на Бабуни него остављају небрањен Прилеп. Недуго затим у поподневним сатима претходница српске војске – Моравски коњички пук, спушта се у град, а у сусрет им хрли маса раздраганог народа која уз сузе радоснице грли и љуби ослободиоце.¹⁰ Одушевљени Прилепчани по улицама салећу војнике и нуде им храну и

⁷ Борислав Ратковић, *Знамениите бијке и бојеви српске и црногорске војске*, књига IV, 28, 41.

⁸ Исто, 24.

⁹ Михаило Апостолски, *Прилеп и Прилејско низ историјата*, књига прва, „Од праисторијата до крајот на Првата светска војна“, Дел осми, глава 1, Зборник радова „Прилеп и Прилејско во Балканските и во Првата светска војна“, Институт за национална историја, Скопје, Прилеп, 1971, 283.

¹⁰ АЈ 74–221–316, *Велика национална свечаност у Прилеју*, Председник општине Прилепске Цветко Петровић и председник Одбора за подизање храма и костурнице Тодор Петровић, 5. 11. 1936. у Прилепу најављују прославу ослобођења града од османске власти.

пиће, дуван, одевне предмете и друге потрепштине. (Сличан дочек ослободилачкој, победоносној, српској војсци приредили су мештани и других места, а Скопљанци су то учинили испред Митрополије СПЦ.)¹¹ У кућама жене ужурбано месе хлеб, јер је војска далеко одмакла испред своје коморе. Мештани се утркују ко ће брже приволети ослободиоце да уђу у куће, да се огреју и да их угосте. Српска војска се упушта у церемонију дочека и тиме пропушта прилику да гони непријатеља и да са њим одржава борбени додир, што ће се касније катастрофално одразити на борбена дејства јужније од града. Пристигле рањенике смештају по кућама и пружају им потребну помоћ и негу. Ипак наредни дан показаће да турски отпор код Прилепа није дефинитивно сломљен и да је победа на Бабуни само прва фаза Прилепске битке.

Наиме, поново користећи природне погодности, командант Петог турског корпуса Кара Саид-паша десетак километара јужније од Прилепа на Алиначким висовима утврђује нову одбрамбену линију. Турски заповедник је десни бок своје војске наслонио на Селечку планину, а леви на Црну реку. На располагању је имао респектабилну војну силу од преко 18.000 војника подржаних са 27 топова.¹² Иначе, седлом између Алиначких висова пробија се пут од Прилепа ка Битољу и кроз тај пролаз у даљем наступању ка југу морала је да прође српска војска. А од Прилепа до Алинаца простире се равно Прилепско поље натопљено јесењим кишама које пресеца Штавичка река Беравица. Блатњаво земљиште испресецано јаругама и каљугама тешко је проходно и за пешадију, а камоли за артиљерију нападача.

На једној страни Турци завршавају утврђивање својих положаја на највишим планинским kotaма поред друма, а једну батерију топова привлаче близу града, док на другој страни српска команда поводом ослобођења града у главној

---

¹¹ Б. Ратковић и М. Ђуришић, *Знамениће бишке и бојеви српске и црногорске војске*, књига III, 367.

¹² Б. Ратковић, *Знамениће бишке и бојеви српске и црногорске војске*, књига IV, 68.

улици у Прилепу 6. новембра са почетком у 8.30 часова организује војну параду са музиком. Пред свечаном бином дефилиује прво Коњичка, потом Дринска и на крају Моравска дивизија. Ненадано око 11.00 часова турска батерија са положаја Беровци – Алиначка чесма – Рувце са удаљености од неколико километара отвара снажну артиљеријску ватру на густо збијене јединице Дринске дивизије које су пристигле са параде.¹³ Након краћег несналажења, а првенствено ради смањења људских губитака од шрапнела, командант Дринске дивизије генерал Павле Јуришић Штурм развија јединице у борбени положај. У изнуђеној бици на прегледном, равничарском, мочварном земљишту у зони јаке непријатељске, артиљеријске ватре официри Дринске дивизије предводе фронтални напад на турске положаје. Требало је неколико сати одважним дринцима да се по влажном, мочварном земљишту, уз накнадну подршку српских топова, приближе непријатељским положајима на Алиначким висовима и да око 15.00 часова са Галичанске рудине са бајонетом на пушци крену у одлучни обрачун. Под непријатељском пушчаном ватром, уз знатне губитке, Мачвани су успели да претрче удолину испод Галичанске рудине и да се попну на планински вис. У сусрет су им пошли турски пешадинци и у краћем боју прса у прса српска војска је овладала значајним турским одбрамбеним положајем на коти Омет.¹⁴ Потом се ситуација на бојишту прелама пошто се, испред незадрживог надирања Дринске дивизије, Турци повлаче и до мрака напуштају све околне доминантне висове: Кобел, Галамник, Цуцулино и Црни камен, и по ноћи се повлаче преко Црне реке ка Битољу. Тиме је решена друга, завршна фаза битке за Прилеп у којој је из строја избачено 1.548 официра, подофицира и војника, углавном из састава Дринске дивизије првог позива.¹⁵ Овај догађај у историји ослободилачких ра-

---

¹³ Исто, 72.

¹⁴ Исто, 77.

¹⁵ Исто, 79. У овој бици нису учествовали четнички одреди и македонски добровољци/мобилисани кадар – прим. аут.

това српске војске забележен је као битка на Бакарном Гумну, иако су се најжешћа ратна дејства одиграла на Алиначким висовима.

Кад је сазнао за исход Прилепске битке турски заповедник Џавид-паша је послао телеграм у Цариград следеће садржине: „Срби су непобедиви, ми ништа не можемо против њих. Предлажем вам да их не чекамо у Битољу него да јуришам, са овим што ми је остало од војске, против грчке армије“.¹⁶

2. Српска војска осваја (окупира) Прилеп

Код послератних македонских аутора присутна је фундаментална разлика у оцени карактера Првог балканског рата.¹⁷ Оно што је за српске историчаре и војне аналитичаре ослобођење Македоније од Отоманске империје, то је за македонске освајање или окупација. Типичан пример „освајачког“ посматрања Првог балканског рата из угла македонских аутора налази се у Зборнику радова „Прилеп и Прилепско низ историјата“ – књига прва, који је сачинила група аутора и у коме се обрађује период од праисторије, па до краја Првог светског рата. Аутор Михаило Апостолски балканске ратове посматра као оружану интервенцију балканских држава у проблеме народа који су живели у Македонији, тј. као „територијална освајања турских територија која су вршена под демагошком паролом ослобађања браће од турског ропства“.¹⁸ Елем, у опису ратних дешавања аутор Апостол-

---

¹⁶ А. Барби, нав. дело, 109.

¹⁷ У новије време и поједини бошњачки политичари из Србије, попут председника Бошњачког националног већа Есада Џудевића, Први балкански рат у Рашкој области/Санџаку оцењују као окупаторски, као и да је српски освајач приморао муслиманско становништво да мења презимена како би се иста завршавала на „-ић“. Ратко Дмитривић, *Друџа сџирана – куда Џуџо*, „Вечерње новости“, 16. 5. 2014.

¹⁸ М. Апостолски, нав. дело, 279. Михаило Апостолски је у међуратном периоду завршио Војну академију и имао виши официрски чин у Војсци Краљевине Југославије, током рата је био на челним позицијама партизанског покрета у Македонији, а после рата је изградио завидну каријеру до чина генерал-потпуковника ЈНА. Родом је из Штипа – средине која је дала значајан

ски, узгред, у одељку „Припреме и развој Првог балканског рата“, помиње ратна дешавања на Бабуни, а потом и на Алиначким висовима. Приближан део простора у следећем одељку Апостолски је посветио доприносу Македонаца у рату са евидентним напуштањем објективног приступа. Описује припреме за рат и спремање чета за ратовање у Македонији, при чему знатно већи простор даје активно-стима Бугарске владе и бугарским четовођама и њиховим одредима, иако они уопште нису учествовали ни у припремама нити у ослобађању Прилепа од Турака, јер са десне стране Вардара 1912. скоро да није било бугарских комита. Ипак, аутор Апостолски наводи чете које су биле под ВМРО у прилепском, велешком, битољском, крушевском и поречком крају, са паушалном напоменом да су и пре и током балканског рата извршиле бројне акције извиђачко-диверзантског карактера. Наравно да од извршених бројних акција у књизи није наведена ниједна конкретна извиђачко-диверзантска активност бугарских комита на простору Прилепа и Прилепског уочи и током Првог балканског рата, јер их није ни било. Мање пажње је посвећено конкретним догађајима из сложене, двоетапне прилепске ратне операције коју је водила регуларна српска војска. Запостављен је и велики број акција четничких одреда војводе Вука и Василија Трбића који су се узгред извиђали непријатељске положаје, а главна преокупација била им је активно учествовање у борбама на Бабуни, где су дали значајан допринос успеху српске војске. Бавећи се припремама и неидентификованим извиђачко-диверзантским акцијама бугарских чета и посредно им одајући признање за њихову борбену прошлост и допринос „освајању“ Пелагоније од Турака, Апостолски занемарује стварна борбена дејства српске војске потпомогнуте четницима, добровољцима и мобилисаним кадром на Бабуни у којима су падале главе. У само једној реченици аутор помиње

број утицајних кадрова у послератном развоју Републике Македоније, а чије деловање детерминише одредница „удаљавање од Београда на једној, а приближавање Софији на другој страни“.

да је Трбић мобилисао и околне сељаке у борбу против Турака и да су мештани радили на оспособљавању планинског пута за потребе српске војске.¹⁹ Наведена констатација може се протумачити као да су искључиво силом македонски мештани ступали у српску војску, а да уопште није било добровољаца, као и да су силом на кулук терани сељаци да прокопавају пут кроз врлети Бабуне за пролаз српске коњице и артиљерије, без иједне назнаке да је то велики број староседелаца спонтано радио са задовољством – из дубине душе, јер је владало опште расположење за помоћ српској војсци. Па ваљда та кључна чињеница о добровољцима и мобилисаним сељацима из околине који су припомогли да Турци напусте Прилеп завређује највећу пажњу како би се сагледао конкретан допринос староседелаца српској војсци у „освајању турских територија“, што је и основна тема поглавља о развоју Првог балканског рата. Зашто ту нису наведени елементарни подаци о броју четника, добровољаца и мобилисаног кадра и њиховом садејству са српском војском, о правцу надирања на планинском фронту широком десет километара, о заједничким бојевима против Турака, о броју погинулих, рањених, промрзлих, несталих, о српским и македонским јунацима који су се истакли у борбама, о временским неприликама на Бабуни (магла, зима праћена леденом кишом и снегом), о томе да су добровољачке јединице биле под командом српских официра,²⁰ о проблемима снабдевања трупа храном и војним материјалом, о збрињавању рањеника и промрзлих, о епидемијама заразних болести, о цивилним жртвама рата, о помоћи локалног живља „освајачима“ итд.? Зашто генерал ЈНА избегава да обради бар неки од наведених детаља?

У анализи Прилепске операције Апостолски не казује ни реч похвале победничкој српској војсци. На другој страни, није му промакло да с правом критикује српску команду која се

---

¹⁹ Исто, 282–284.

²⁰ Б. Ратковић, „Битољска операција“, *Знамениће бишке и бојеви српске и црногорске војске*, књига IV, 47.

занела свечаном парадом у Прилепу и своју војску неопрезно изложила турској артиљерији. Међутим, када се дотакао битке на Алиначким висовима, његове констатације заврвеле су од логичке и чињеничне неутемељености, што на еклатантан начин потврђује следећа реченица: „Повторно три дена Прилеп и Прилепско станале арена на жестоки борби – чији последици за месното неселение тешко можат да се опишат“.²¹

А) Спорне констатације Апостолског

Аутор ове књиге заступа, као неспорну, тезу да је српска војска у социјалном, културном и цивилизацијском смислу ослободила православни живаљ у Македонији од историјски превазиђене отоманске власти и омогућила му да уместо „батргања у азијском благу“ ухвати „европски прикључак“, па је из тог разлога књигу посветио узорним српским сељацима, неустрашивим ратницима – ослободиоцима. На такав закључак упућивала су га мишљења бројних компетентних научника из Србије, од којих овом приликом издваја следеће: историчар са Института за новију историју Србије др Владан Ж. Јовановић примећује: „Треба имати у виду однос савремене македонске државе према балканским ратовима, јер Букурешки мир који је био круна балканских ратова они доживљавају на један посебан начин, као цепање своје историјске територије између Бугарске, Грчке и Србије“.²² И др Олга Манојловић Пинтар са истог института запажа да је после Другог светског рата ситуација посебно била проблематична у Социјалистичкој Републици Македонији, прво зато што су балкански ратови оцењени као империјални, а потом зато што је цео период власти краљевине дефинисан као окупација.²³

---

²¹ М. Апостолски, нав. дело 281. „Поново три дана Прилеп и околина били су у ари жестоких борби – чије последице за месно становништво тешко могу да се опишу“.

²² Видео-запис изјаве др Јовановића, код аутора књиге.

²³ Видео-запис изјаве др Олге Манојловић Пинтар, код аутора књиге.

О полазној „освајачкој“ премиси Апостолског, коју у потпуности дели македонска политичка и интелектуална елита, а којом је српска војска проглашена за окупаторску, научни сарадник САНУ др Славенко Терзић каже: „Реч је о једном недопустивом у основи антисрпском понашању, када је после 1945. српска војска, одн. Србија у целини, проглашена за окупатора Македоније. Ослобођење 1912. био је изузетно значајан догађај не само за историју Срба, него и за историју целог Балкана у цивилизацијском и друштвеном смислу. Велики број хришћана није имао своју земљу и радио је на имању бегова. Поред тога, тај простор је био изложен невероватном зулumu, пре свега Албанаца и у Старој Србији, а и у западном делу данашње Македоније. Пошто је српска војска ослободила Стару Србију и вардарску Македонију, она је донела слободу и македонским Словенима, или, ако хоћете, Македонцима – како се један део становништва тог подручја изјашњава. Данашња Република Македонија постоји само на оном простору који је ослободила српска војска 1912.“²⁴ И академик Стојанчевић оцењује да су балкански ратови темељито утицали на измену популационих, демографских, етничких, конфесионалних и народносних прилика.²⁵ Сличног мишљења је и француски новинар – извештач са ратишта српске војске Анри Барби који је у својим делима писао да је „српски војник ишао да ослобађа не само историјску баштину своје прошлости, која иначе није била ни анонимна ни безначајна, већ и да спасава своје обесправљене сународнике Србе и остало балканско мирно становништво од неправди и ужаса нетолерантне и никада сређене управе Отоманског царства“.²⁶ Значи да није реч само о простој замени турских са српским освајачем – оку-

---

²⁴ Видео-запис изјаве др Славенка Терзића, код аутора књиге.

²⁵ Владимир Стојанчевић, *Савремена јолићка, историја и картографија о Балканским рајовима*, „Историјски часопис“, књ. XXXI, Историјски институт, Београд, 1984, 168.

²⁶ Владимир Стојанчевић, *Анри Барби француски рајини дојисник у Србији за време рајова 1912–1918 године*, „Из српске историјске прошлости (1804–1918)“, „Пи прес“, Пирот, 2014, 49.